Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра теорії та практики перекладу романських мов імені Миколи Зерова

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРІВ XVI СТОЛІТТЯ ПОРТУГАЛІЇ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ ЛУЇСА ДЕ КАМОЕНСА «ЛУЗІАДИ»)

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студента 4 курсу бакалаврату
освітньої програми ***«Переклад з португальської та з англійської мов»***,
спеціальність – *035 Філологія*
Оксена ДАЦЮКА

Науковий керівник:
к.філол.н., доц. Олена ОРЛИЧЕНКО
Рецензент:
асист. Оксана ВРОНСЬКА

«Допущено до захисту»
на засіданні кафедри
теорії та практики перекладу
романських мов імені Миколи Зерова
Протокол № 9/1-3 від «26» червня 2024 року

завідувач кафедри (підпис)
д.філол.н., проф. Ірина СМУЩИНСЬКА

КИЇВ
2024

Анотація

Метою роботи є дослідження лексико-граматичних особливостей твору Луїса де Камоенса «Лузіади» та шляхів їх відтворення в українському перекладі. Аналіз здійснено на матеріалі оригінального тексту та його перекладу, виконаного Михайлом Литвинцем.

Перший розділ роботи включає визначення особливостей художнього твору, специфіки літературної мови Португалії XVI століття та аналіз лексико-граматичних аспектів, притаманних епічним творам цього періоду. Розглядаються принципи та проблеми художнього перекладу, зокрема, поняття еквівалентності та адекватності перекладу. Визначаються критерії оцінки особливостей творів жанру епопея та перекладацьким прийомам та стратегіям, застосовуваним при перекладі текстів португальської літератури XVI століття.

Другий розділ роботи присвячений аналізу ідіостилю Луїса де Камоенса та особливостей його поетичної мови. Проводиться лексико-граматичний аналіз тексту «Лузіади» та способів їх відтворення в українському перекладі. Методом суцільної вибірки обираються приклади, що ілюструють лексико-граматичні особливості оригіналу та перекладу. Порівнюються лексичні та граматичні характеристики оригіналу та перекладу, визначаються спільні та відмінні риси. Аналіз показує, що переклад «Лузіади» Михайла Литвинця є адекватним у відтворенні стилістичних особливостей, проте перекладач вдавався до трансформацій різних типів, що впливали на стилістичну та семантичну складові тексту. Практичне та новаторське значення роботи полягає у наданні рекомендацій щодо вдосконалення перекладу поетичних та епічних творів, а також у розробці теоретичних засад для перекладу португальської літератури XVI століття.

Ключові слова: переклад, художній твір, епопея, лексико-граматичні трансформації, португальська література XVI століття.

ABSTRACT

The aim of this work is to investigate the lexical and grammatical features of Luís de Camões' "Lusiads" and the ways they are reproduced in the Ukrainian translation. The analysis is based on the original text and its translation by Mykhailo Lytvynets.

The first chapter of the work includes defining the features of the literary work, the specifics of 16th-century Portuguese literary language, and analyzing the lexical and grammatical aspects characteristic of the epic works of this period. The principles and problems of literary translation are considered, particularly the concepts of equivalence and adequacy. The criteria for assessing the features of epic genre works and the translation techniques and strategies used while translating text of 16th-century of Portuguese literature are defined in this bachelor thesis.

The second chapter of the work is dedicated to analyzing Luís de Camões' idiolect and the peculiarities of his poetic language. A detailed lexical and grammatical analysis of the text of «The Lusiads» and the methods of their reproduction in Ukrainian translation is conducted. Using the method of continuous sampling, examples illustrating the lexical and grammatical features of the original and their translation are selected. The lexical and grammatical characteristics of the original and the translation are compared, and common and distinctive features are identified. The analysis shows that Mykhailo Lytvynets' translation of «The Lusiads» is adequate in reproducing stylistic features, though in many cases, he had to employ various types of transformations that affected the stylistic and semantic components of the text. The innovative significance of this work lies in providing recommendations for improving the translation of poetic and epic works and developing theoretical foundations for translating texts of 16th-century Portuguese literature.

Keywords: translation, literary work, epic, lexical and grammatical transformations, 16th-century Portuguese literature.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 5
РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ XVI СТОЛІТТЯ..... 8
1.1. Аналіз перекладацьких концепцій у художньому перекладі 8
1.2. Особливості перекладу епічних творів..... 15
1.3. Літературна мова Португалії XVI століття 18
Висновки до першого розділу..... 20
РОЗДІЛ 2. ВІДТВОРЕННЯ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ ЛУЇСА ДЕ КАМОЕНСА В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ «ЛУЗІАД» 22
2.1. Особливості ідіостилю Луїса де Камоенса 22
2.2. Аналіз лексико-граматичних особливостей оригіналу та їх відповідників у перекладі..... 24
Висновки до другого розділу 39
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ 41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 42
RESUMO

ВСТУП

Художній переклад є складним процесом, який вимагає глибокого розуміння багатьох аспектів: авторського стилю, епохи, жанру, мови та культури оригіналу. Епопея як літературний жанр відзначається великим обсягом, складною структурою, багатою образністю та повнотою художніх прийомів. Перекладач повинен зберегти не тільки зміст, але й стилістичні особливості оригіналу, його атмосферу та емоційне навантаження. Це завдання стає ще більш актуальним, коли йдеться про переклад епопей та ліро-епічних творів, які мають набір специфічних рис і потребують ретельного аналізу.

Актуальність роботи. Використання різноманітних перекладацьких трансформацій для виконання певних завдань перекладу – предмет дослідження багатьох наукових розвідок, особливо у галузі художнього перекладу, адже відтворення всіх нюансів оригінального художнього твору в перекладі вимагає своєрідного та виваженого підходу до вибору тих чи інших трансформацій; втім, питання специфіки перекладу ліро-епічних текстів, зокрема жанру епопеї, залишається недостатньо вивченим. Окрім того, португальська література минулих століть досі залишається мало перекладеною та дослідженою українськими науковцями, відповідно, існує незначна кількість робіт, що фокусуються на класичних текстах португальської літератури XVI століття. Існуючі переклади португальських художніх текстів українською мовою часто не враховують усіх лексико-граматичних та стилістичних особливостей оригіналу, що призводить до втрати значної частини культурного та естетичного контексту. Саме прагненням наблизитися до заповлення вищезгаданих прогалин зумовлюється це дослідження**.**

Наукова новизна цієї бакалаврської роботи полягає в комплексному аналізі застосування лексико-граматичних трансформацій у ході перекладу текстів художнього стилю з португальської мови українською, а саме лексико-граматичних особливостей знакового ліро-епічного твору Луїса де Камоенса «Лузіади» та їх відтворення в українському перекладі. Визначено основні стратегії та проблеми перекладу, що дозволяє глибше розуміти специфіку перекладу поетичних текстів епохи Відродження, зокрема національних епічних поем. Дослідження передбачає глибокий аналіз впливу жанрових особливостей на текст та розробку методик, які дозволять зберегти унікальні риси оригіналу. Це включає вивчення культурних та мовних відмінностей, що впливають на процес перекладу, та пошук способів досягнення балансу між точністю передачі змісту та збереженням форми, зокрема ідіостилю автора.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягають у розкритті важливих аспектів перекладу текстів мовної пари португальська-українська, що сприяє розвитку методології перекладу текстів художнього стилю. Результати дослідження можуть бути використані для подальших наукових розвідок на різних рівнях освіти, а також як довідковий матеріал при підготовці до перекладу літературних текстів португальською мовою, насамперед ліро-епічних, епохи Відродження, а також перекладу інших поетичних творів Луїса де Камоенса.

Об'єкт дослідження – епічний твір Луїса де Камоенса «Лузіади» загальним обсягом – 286 сторінок та його український переклад, виконаний Михайлом Литвинцем, загальним обсягом – 395 сторінок.

Предмет дослідження – лексико-граматичні особливості та види перекладацьких трансформацій, здійснених при відтворенні українською мовою специфічних одиниць твору Луїса де Камоенса та їх відтворення в українському перекладі Михайлом Литвинцем.

Мета роботи полягає у виявленні, дослідженні й оцінці застосованих перекладацьких стратегій і трансформацій у ході відтворення лексико-граматичних особливостей епопеї Луїса де Камоенса «Лузіади» під час перекладу з урахуванням ідіостилю автора та знаковості першотвору для культури Португалії.

Задля досягнення визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**:

1. Окреслити специфіку перекладу творів художнього стилю.
2. Визначити історико-літературний контекст португальської літературної мови XVI століття.
3. Дослідити поняття епопеї та специфіки її відтворення у перекладі.
4. Провести лінгвістичний аналіз оригіналу «Лузіад» з метою виділення лексико-граматичних особливостей.
5. Оцінити стратегії перекладу лексико-граматичних особливостей оригіналу.
6. Порівняти лексико-граматичні характеристики оригіналу поеми та її українського перекладу.

У ході дослідження використовуються наступні **наукові методи:**

- метод аналізу та систематизації теоретичних даних з обраної теми;
- метод контекстуального аналізу;
- метод компаративного текстового аналізу при порівнянні перекладу з оригіналом;
- метод структурно-семантичного аналізу для визначення особливостей перекладу лексичних та граматичних одиниць.

Теоретико-методологічною базою дослідження стали роботи відомих вчених вітчизняного О.В.Денисової, О.В.Дубініної, М.І.Жердинівської, Т.Р.Кияка, В.В.Коптілова, І.В.Корунця, Н.К.Ктитарової, І.М.Литвин, А.О.Лісовської, А.М.Науменка, Т.Н.Наливайка, О.Д.Огуя, Д.С.Рязанцевої, І.В.Терещенко, О.І. Чередниченка та зарубіжного: Е.Бешари, Р.Т.Белла,

К.Кандліна, І.Кастро, Т.С.Ґарсії, Ж.Ламбера, Л.С.де Ліми Ф.Лопеша, Ґ.Монтейро, А.Ж.Сараїви, М.Слелл-Горнбі, Т.Ж.Соузи, П.Тейсьє, Г.Турі перекладознавства, історії, філософії, культурології, що містять аналіз та співвідношення мови та культури.

Структура бакалаврської роботи: робота складається зі вступу, у якому розглядається актуальність роботи, наукова новизна, практичне значення, об'єкт, предмет, мета, завдання. У першому розділі «Специфіка перекладу португальських літературних творів XVI століття» здійснюється аналіз перекладацьких концепцій у художньому перекладі, розглядаються особливості перекладу епічних творів, літературна мова Португалії XVI століття. У другому розділі «Відтворення авторського стилю Луїса де Камоенса в українському перекладі «Лузіад» розглядаються особливості ідіостилю Луїса де Камоенса, проводиться аналіз лексико-граматичних особливостей оригіналу та їх відповідників у перекладі. До кожного розділу роботи зроблено висновки, підсумки до всієї роботи висвітлені у загальних висновках. До роботи також входить список наукових та літературних джерел (41 позиція), анотації українською й англійською мовами, до роботи і резюме португальською мовою. Загальний обсяг роботи – 54 сторінки, з яких 45 сторінок основного тексту**.**

РОЗДІЛ 1. СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ XVI СТОЛІТТЯ

Перекладач літературних творів, що належать до художнього стилю, повинен приділяти особливу увагу їхнім лексико-граматичним особливостям у процесі доперекладацького аналізу. Такий підхід дає можливість осягнути першотвір, його культурну, часову та стильову специфіку, сприяє збереженню унікального авторського стилю та емоційно-експресивної складової оригіналу, що є вагомим чинником для читача перекладу. Дослідження цих аспектів дозволяє глибше зрозуміти специфіку мови оригіналу та визначити методи її адекватного відтворення в українському перекладі, і, таким чином, значно впливає на якість перекладу та рівень його еквівалентності оригіналу.

1.1. Аналіз перекладацьких концепцій у художньому перекладі

Художній стиль є одним із найпоширеніших функціональних стилів мови, метою якого постає передача естетичних, емоційних та образних сенсів, які в нього закладає автор. Тексти, що належать до цього стилю, відзначаються багатством мовних засобів, оригінальністю та новаторством. У ході перекладу текстів художнього стилю перекладач вирішує численні завдання, серед яких можемо виділити збереження авторського стилю, передачу культурних і регіональних реалій та адекватне відтворення як змісту, так і форми першоджерела тощо.

Комплексність самого поняття «художній твір» призводить до його неоднозначного трактування. Неодноразово дискутувалося питання про існування тих чи інших обмежень у художньому творі [14, с. 20].

Передусім розглянемо поняття художнього стилю, художнього тексту та літературного тексту, бо як стверджує Гідеон Турі, навіть у межах

перекладознавчих кіл, поняття художнього перекладу страждає від систематичної двозначності, стосуючись перекладу літературних текстів або текстів, що приймаються як літературні в культурі-реципієнті [31, с. 23 – 40].

Згідно з визначенням словника лінгвістичних термінів, під художнім стилем мається на увазі «особливий різновид літературної мови, що використовується для створення образів та впливу на читача. Він вирізняється багатством лексики, емоційністю та виразністю. Основними функціями художнього стилю є естетична, ідеологічна та пізнавальна, позаяк найприроднішим середовищем його функціонування є культурний, зокрема літературний, простір. Прикметними рисами художнього стилю є багатство його мови, обумовлене цілою низкою мовних засобів й емоційно-експресивної лексики, а також конкретність змісту, образність, виразність, емоційність» [34, с. 244].

Натомість художний текст, якщо звернутися до трактування А.О.Лісовської, є «естетичним засобом опосередкованої комунікації, метою якої є зображально виразне розкриття теми, представлене в єдності форми, змісту й автора. Саме така нерозривна єдність трьох складових художній текст «творить» світ, що зображений у ньому» [10, с. 2].

Терміном «літературний текст» Н.В.Чорна й О.М.Вронська охарактеризовують ті твори, де поетична функція проявляє себе як основний (що є властивістю поезії) або ж як вторинний елемент. Звернімо також увагу на те, що літературній мові притаманний полісемічний характер, що є причиною множинних її трактувань; конотативна ж лексика, яка є однією з прикметних ознак літературної мови, надає словам і виразам у літературному тексті особливих значень, які без контексту фактично неможливо розтлумачити [18, с. 42 – 47].

Слушно буде згадати також про класифікацію текстів художнього стилю. Т.Р.Кияк, А.М.Науменко й О.Д.Огуй, звертають увагу на те, що в під

час аналізу тексту прийнято спиратися на усталені літературознавчі підходи, тобто типологізацію його за родовими (епічні, драматичні, ліричні типи тексту), жанровими (епопея, роман, оповідання, новела, байка; трагедія, комедія, драма; ода, гімн, сонет, балада, поема) та піджанровими (роман філософський, соціальний, історичний, сімейний тощо) ознаками [4, с. 428].

Додамо також твердження І.В.Корунця, яке слугуватиме підтвердженням вище вказаних положень. Як стверджує дослідник, переклад великих уривків або творів, літературних чи літературно-художніх, часто вимагає ретельних лінгвістичних, історичних та інших досліджень для уточнення неясних моментів, серед яких виділимо історичні події, специфічну національну лексику, неологізми, архаїзми та інші. В деяких випадках навіть назва твору потребує філологічного або історичного аналізу, оскільки літературний переклад, як зазначає український перекладознавець, є найвищою формою перекладацької майстерності [8, с. 23].

У той же час додамо, що попри десятиліття вивчення теорії перекладу, досі не існує єдиного визначення поняття перекладу. О.І.Чередниченко пояснює цей факт наявністю різних точок зору щодо питання перекладу, які розглянемо далі [15, 16, 17]. Не можна не згадати з цього приводу думку В.В.Коптілова, що трактував процес перекладу як багатогранний об'єкт вивчення, який слід розглядати з різних точок зору. Згідно з його визначенням, переклад є різновидом міжмовного спілкування, рецептивно-продуктивної мовленнєвої діяльності. При цьому сприйнятий текст оригіналу відтворюється мовою друготвору [9, с. 132]. В.В.Коптілов також вважає, що ключовим завданням перекладача під час художнього перекладу є збереження діалектичної єдності форми та змісту оригінального твору. Перед перекладачем постає завдання правильно відтворити задум автора, достовірно передати образність оригіналу, оскільки досконалий переклад, на його думку, є таким, що передає ідейно-образну суть першотвору саме через його

семантико-стилістичну структуру. Звернімо окремо увагу на те, що переклади поетичних текстів відрізняються від прозових через структурні особливості перших (наприклад, ритміко-інтонаційна своєрідність та фонетична організація, що властива поезії). Особливу увагу заслуговує також і потреба специфічного підходу під час перекладів епічних творів, які в оригіналі мають власні жанрові особливості [6, с. 73 – 81].

Аналізуючи художній переклад як явище, не можемо не зважати на особистість перекладача, який здійснює такий вид перекладу. Для цього звернімося до досліджень Мері Снелл-Горнбі, яка звертає увагу саме на виконавця перекладу. Погоджуємося з її твердженням, що перекладач мусить діяти таким чином, щоб були належно витримані всі критерії об’єктивності перекладу щодо автора першоджерела, замовника перекладу, самого перекладача, потенційної читацької аудиторії та інших зацікавлених сторін [28, с. 77 – 78].

В.В.Коптілов розвиває цю думку. Аналізуючи діяльність перекладача художнього твору, він наголошує на взаємодії індивідуальностей автора та перекладача та зауважує на крайностях, які перешкоджають розумінню цього процесу: об'єктивістський підхід, який розглядає переклад як точну копію оригіналу, і суб'єктивістська концепція, що прирівнює переклад до оригінальної творчості. Об'єктивістський підхід легко спростувати, тоді як суб'єктивістський важче подолати, оскільки він дозволяє перекладачам занадто вільно інтерпретувати текст, що є помилкою. На думку В.В.Коптілова, найкращі переклади створюються талановитими перекладачами, які, маючи власну індивідуальність, глибоко розуміють і точно передають зміст оригінального твору, підпорядковуючи себе задуму автора [12, с. 10 – 11].

Схожа думка простежується й у Жозе Ламбера, котрий наголошує на важливості дослідження перекладачем тексту на всіх рівнях, зважаючи на лінгвістичні, моральні та художні тенденції цільової системи. На його думку,

протиставлення лише перекладів та їхніх «оригіналів» є саме по собі абсурдним, оскільки літератури взаємопроникають і слугують зразками одна для одної, особливо у випадку непрямих перекладів. Саме тому одним із центральних питань перекладу для дослідника є природа еквівалентності, яка може бути адекватною (орієнтованою на вихідну систему) або прийнятною (орієнтованою на цільову систему) [23, с. 193 – 221]. Розглянемо поняття еквівалентності детальніше.

У словнику лінгвістичних термінів знаходимо твердження, що еквівалентність на рівні мовних одиниць трактується як «...значеннєва, стилістична і прагматична відповідність одиниць рідної й іноземної мов у випадках міжкультурної комунікації» [34, с. 244]. У І.М.Литвин сформульовано подібне визначення. На думку дослідниці, еквівалентність текстів оригіналу та перекладу розглядається як гармонійне співвідношення двох ключових характеристик: повноти та точності змісту. Це означає збереження відносної рівноваги між змістовою, смисловою, семантичною, стилістичною та функціонально-комунікативною інформацією в оригіналі та перекладі [11, с. 19].

Ця думка корелює із запропонованим Роджером Беллом і Крістофером Кандліном трактуванням еквівалентності як заміни тексту однією мовою відповідним текстом іншою мовою. Еквівалентність може бути повною або частковою як на рівні контексту семантики, граматики чи лексики, так і на рівні слова, фрази, речення тощо. Вказані автори зазначають, що повна еквівалентність є недосяжним явищем, позаяк мови відрізняються формою, кодами, граматичними правилами і значеннями. У процесі перекладу завжди щось «втрачається» або «набувається», і перекладач може «здаватися зрадником, оскільки він відтворює лише частину оригіналу». Саме тому перекладачеві доводиться робити вибір на користь або формальних еквівалентів, що зберігають позаконтекстне значення тексту, або

функціональних еквівалентів, що зберігають контекстно залежну комунікативну цінність тексту [20, с. 4 – 31].

Жозе Ламбер підтримує таке твердження. Бельгійський дослідник вважає еквівалентність дилемою для перекладача, оскільки той мусить обирати між двома крайнощами. Як і решта перекладознавців він підкреслює, що кожен переклад може бути або адекватним, або неадекватним, однак наголошує на важливості аналізу тексту на всіх рівнях, як мікро-, так і макротекстових, оскільки, на його думки, саме лінгвістичні, моральні та художні аспекти цільової системи змушують перекладачів визначати свою позицію на кожному етапі перекладу. Основною метою є дослідження не самих текстів, а норм і систем, які ними керують. Усі метатексти, включаючи теорії перекладознаців, варто аналізувати [23, с. 191 – 220].

Еквівалентність у перекладі має різні підходи та моделі, що забезпечують відповідність між оригіналом та перекладом. За Т. Р. Кияком, А.М.Науменком та О.Д.Огуєм, існує кілька основних моделей еквівалентності:

а) ситуативна модель – еквівалентність досягається шляхом тотожного відтворення ситуацій, без збереження герменевтичного змісту;

б) семантична модель – базується на тотожності значень одиниць мов оригіналу та перекладу на різних рівнях;

в) інформаційна модель – зосереджується на збереженні змістової, смислової, семантичної, стилістичної та функціонально-комунікативної інформації між текстами;

г) комунікативно-функціональна модель – мета якої полягає у забезпеченні еквівалентності шляхом отримання однакового комунікативного ефекту між першотвором та перекладом, зосереджуючись на реакції читачів і уникаючи внесення власного сприйняття перекладача. Ця модель може

призвести до втрати інформаційної суті оригіналу, оскільки головну роль відіграє комунікативна функція тексту [4, с. 507].

Окрім того, еквівалентність досягається також шляхом аналізу тексту на різних рівнях (лексичному, граматичному тощо) та застосування різних перекладацьких трансформацій. Так, наприклад, у роботі В.І.Карабана знаходимо класифікації способи відтворення лексичних одиниць у перекладі шляхом використання словникових відповідників вибору варіантного відповідника, транскодування, калькування, контекстуальної заміни, смислового розвитку, антонімічного або описового перекладу. Серед лексичних трансформацій В.І.Карабан виділяє такі: конкретизація, генералізація, додавання та вилучення (опущення) слова, заміна та перестановка [3, с. 279 – 314].

Роджер Белл та Крістофер Кандлін звертають увагу і на те, що традиційні методи перекладу базуються на правилах, що «можна», а що «не можна» робити під час перекладу, а це не враховує складність цього процесу. На їхню думку, слід відмовитися від суб'єктивних суджень про якість перекладу і натомість зосередитися на описі процесу. Британські мовознавці наголошують, що перекладач у ході перекладу має враховувати низку категорій та спиратися на різні елементи мовної системи. Згідно з їхнім визначенням, мова є системою комунікації, де природною її характеристикою постає варіативність, що дозволяє нам з'ясовувати семантичне значення, комунікативну цінність, місце в часі і просторі та інформацію про учасників. Саме тому, на їхню думку, теорія перекладу має розвиватися в новому напрямку, за допомогою нових підходів, що ґрунтуються як на дослідженні процесу, так і продукту перекладу. У такій системі основним інструментом аналізу постає лінгвістика тексту [20, с. 4 – 31].

1.2. Особливості перекладу епічних творів

Для розуміння особливостей перекладу епічних творів, зокрема тих, що належать до жанру епопеї, необхідно розуміти їхню структуру й особливості. Тому спершу наведемо визначення творів такого жанру.

Згідно з визначенням, наведеним в «Енциклопедії сучасної мови» «епопея (грец. ἐποποιΐα – зібрання пісень, переказів) – один із найдавніших епічних жанрів. Як синонім вживають також термін «героїчна поема». Їх специфічні ознаки – звернення до історичних подій загальнонародного значення, а отже, орієнтація на вираження універсального життєвого досвіду, деталізована розповідь із багатьма подробицями, «всезнаючий» автор, втілення у головних героях найкращих рис національного характеру, норм героїчної поведінки людини, котра захищає честь, свободу й незалежність свого народу. Інакший шлях формування епосу – поєднання фольклорного епосу з індивідуальною творчістю поета. Це найбільш монументальна форма серед епічних жанрів, у якій художньо осмислено важливі для окремого народу, нації, людства події історичного минулого, пронизані пафосом героїзму, які втілюються у тексті за допомогою гіпербол. Картина світу, зображена в епосі, – це цілісний образ буття, який охоплює різноманітні сфери людського життя: природу й побут, звичаї, родинні стосунки, величаві постаті героїв та богів і звичайні людські обличчя, землю й космос. їх гармонію або дисгармонію» [34].

Розглянемо також визначення літературознавчого терміна «епопея», яке надають португальські довідкові джерела. У португальських енциклопедичних словниках знаходимо визначення епопеї, яку називають «наративним поетичним твором великого розміру, в якому зазвичай оспівується велична і героїчна дія, здійснена героєм з винятковими якостями» [39]. У великому тлумачному словнику португальської мови знаходимо також

визначення ліро-епічного твору: «Ліро-епічний – той, що поєднує в собі елементи епопеї та лірики» [37, с. 610].

У В.В.Копітлова також є тлумачення творів епічних жанрів. Запропоноване ним визначення пояснює, що у ліро-епічних творах (поемах) можна простежити поєднання особливостей ліричної поезії (яскраво виявлене авторське начало, бачення подій та їх оцінка з позицій конкретної особистості) та поезії епічної (значущість змальованих подій, важливість зіткнення характерів, за якими стоять певні соціальні сили). Будова тексту такого типу зазвичай є доволі складною, позаяк характерною її рисою є чергування викладу сюжету й авторських відступів, в яких події осмислюються в узагальненому плані. В.В.Коптілов наголошує на тому, що переклад поеми важчий від перекладу ліричної поезії тим, що внаслідок значно більшого обсягу вловити внутрішні зв’язки між окремими деталями тексту є значно важчим завдання, втім, водночас перекладач має більше «оперативного простору» у ході перекладу поем, що дозволяє йому компенсовувати більшість втрат, які неминуче трапляються при перекладі поетичного твору [4, с. 139 – 140].

Таким чином, на основі зіставлення отриманих даних, можемо вважати терміни епопея та ліро-епічний твір синонімічними.

У О.В.Орличенко знаходимо підтвердження вищезазначених описів епічних творів. На її думку, перекладач обов'язково мусить звернути увагу на ритміку твору, його форму, часи та способи (у поемах, зокрема у «Лузіадах», вживаються всі часи та способи). Також О.В.Орличенко виділяє лексичні та синтаксичні особливості поем. Серед них вона звертає увагу на риторичні фігури, тропи, імена й архаїзми, які у творах такого жанру трапляються у величезних кількостях і варіаціях. Окремо під час аналізу епічного тексту (в цьому випадку «Лузіад» Камоенса) виділяють топоніми й антропоніми, що через своє часте вживання у творі можуть становити виклик для перекладача.

Так само це стосується й орфографічних особливостей епічних творів, в яких широко застосовуються авторами лексичні одиниці, що не відповідають нормам сучасної мови [12, с. 96 – 101].

Т.М.Жужгіна-Аллахвердян також виділяє важливі аспекти, які необхідно враховувати при перекладі епічних творів. Вона звертає увагу на граматичні категорії, які забезпечують відповідність за подібністю або контрастом у поетичних творах. До них належать всі види змінюваних і незмінних частин мови, числові та родові форми, відмінки, часові та видові форми дієслів, типи відмін та дієвідмін, класи абстрактних і конкретних слів, заперечення, інфінітиви і особові форми дієслів, а також означені та неозначені займенники, різні синтаксичні одиниці і конструкції [24, с. 462].

Відмітимо, також, і морфологічну складову текстів такого типу. За О.М.Вронською необхідно визначати також і основні джерела походження лексики твору (це може бути фольклор, впливи іншої культури чи літератури або ж соціально-політичної реалії) оскільки форма слів, побудова речень, дозволяють перекладачеві розуміти не лише зміст твору, а й його дійсність, що є невід’ємним складником твору [5, с. 34 – 35].

У Антоніо Жозе Сараїви зустрічаємо схожі висновки. Португальський історик також виділяв зазначені вище особливості епічних творів. Особливу увагу він звертає на граматичний складник творів цього жанру, який у «Лузіадах», наприклад, як він відзначає є специфічним. Автор може складати кілька фраз, використовуючи полісемію та низку засобів, які здатні створити у тексті ілюзорні ефекти. У ході таких граматичних трансформацій значення синтагми або фрази може змінюватися [28, с. 29 – 36].

Отже, можемо зробити висновок, що переклад епічних творів, зокрема жанру епопеї, вимагає врахування їхньої складної структури та багатьох специфічних особливостей. Епопеї орієнтовані на вираження універсального життєвого досвіду через деталізовану розповідь і всезнаючого автора, а також

поєднують елементи фольклору з індивідуальною творчістю. У процесі перекладу важливо враховувати ритміку, форму, лексичні та синтаксичні особливості, риторичні фігури, топоніми, антропоніми, архаїзми та орфографічні особливості, а також граматичні трансформації, що здатні вплинути на розуміння змісту.

1.3. Літературна мова Португалії XVI століття

У XVI столітті португальська мова стала зазнавати значних змін під впливом низки факторів. Як зазначають Анна Паула Банза та Марія Філомена Ґонсалвес. з XV століття розпочався так званий «цикл розширення мови»; поступово португальська мова почала поширюватися за межами Піренейського півострова, зокрема на колонізованих португальцями територіях в Африці, Азії та Америці. Цьому сприяли дві вагомі події: відкриття морського шляху до Індії у 1498 році та відкриття Бразилії у 1500 році [15, с. 37 – 47].

Еванілдо Бешара відзначає роль колоніальної експансії Португалії у формуванні унікальних рис тогочасної португальської мови. У ході поширення португальської мови на землях новостворених колоній розпочався процес її адаптації та взаємодії з місцевими мовами. Як наслідок, це посприяло виникненню нових лексичних одиниць, а також подальшому утворенню креольських мов, в основу яких лягла португальська. Наприклад, посилаючись на працю Жозе Маттозо Камари-молодшого «Література в Бразилії», Бешара окреслює, як процес появи португальської мови в Бразилії сприяв значному міждіалектному обміну, що призвело до створення нових варіантів мови [19, с. 238 – 247].

Збагачення португальської мова у XVI столітті відбувалося за рахунок впливу епохи Відродження та гуманізму. Як зазначає Поль Тейсьє, саме у цей

період у португальській мові з’явилися численні запозичення лексики з літературної латини та латинізованої грецької мови. Таким чином, португальська мова збагатилася новою термінологією та збільшила кількість латинських слів [30, с. 35 – 53].

Окрім того, значні зміни у португальській мові відбулися на фонетичному рівні. Іво Кастро зазначає, що у XVI столітті завершилися трансформаційні процеси, що почалися ще в Середньовіччі. Серед них дослідник виділяє ліквідацію гіатусів, дифтонгізацію та спрощення префіксів. Такі зміни в результаті вплинули на морфологію та синтаксис португальської мови у формі, яка відтоді фактично не зазнавала суттєвих змін [21, с. 242 – 256]. Фактично цьому також посприяла публікація «Граматики португальської мови» авторства Фернана де Олівейри у 1536 році. Еванілдо Бешара та ряд португаломовних мовознавців вважають цей факт переломним моментом в історії португальської мови, що сприяв її подальшій стандартизації [19, с. 238 – 247].

Спираючись на сказане вище та інші факти, погоджуємося з думкою Поля Тейсьє, який стверджував, що на розвиток португальської мови у XVI столітті значний вплив мали політичне та соціальне становище Португалії. Так, наприклад, публікацію епічної поеми Луїса де Камоенса «Лузіади» у 1572 році прийнято вважати знаковою подією в історії португальської мови, оскільки у своїй епопеї Камоенс використав багато нових слів як латинського походження, так і власного авторства, що значною мірою вплинуло на подальший розвиток мови. Унія з Іспанією у 1580 році, що була фактичною втратою незалежності, призвела до поширення впливу іспанської мови на португальську. Однак відновлення незалежності у 1640 році сприяло зменшенню цього впливу [30, с. 35 – 53].

Отже, було з’ясовано, що у XVI столітті португальська мова зазнала значних змін під впливом низки факторів. Чимало досліджень, присвячені

історії португальської мови, описують різні передумови та чинники, які вплинули на її розвиток впродовж періоду Великих Географічних Відкриттів і європейського Відродження та задали вектори її подальшого розвитку. Окремо можемо відзначити внесок Луїса де Камоенса, який публікацією своєї епопеї «Лузіади», мав чималий вплив на тогочасну мову та літературу не лише Португалії, а й навіть на іспанську поезію Золотої Доби. Так, у Т.М.Рязанцевої знаходимо твердження, що творчість Камоенса, зокрема його епопея, суттєво впливала на творчість діячів літератури іспанської школи, які зверталися до творінь португальського поета [13, с. 287].

Висновки до першого розділу

Переклад текстів художнього стилю є однією з найскладніших і водночас найважливіших завдань для перекладача. Художній стиль передбачає багатий арсенал образних засобів, метафор, алегорій та інших риторичних прийомів, які створюють індивідуальний стиль автора та естетичну цінність твору. При перекладі таких текстів важливо зберегти не тільки зміст, але й форму, емоційну насиченість та культурні особливості оригіналу. Перекладач повинен бути уважним до деталей, аби передати стилістичні особливості, специфічну лексику та синтаксичні структури, притаманні першоджерелу. Особливе значення має збереження культурних і регіональних реалій, що дозволяє читачеві перекладу зануритися у світ оригінального твору.

Епос, до якого належать епічні твори та представником якого є «Лузіади» Луїса де Камоенса, вимагає врахування специфічних характеристик епосу. Епічний твір зазвичай має складну структуру, яка включає масштабні описи, численних персонажів та події, історичні та міфологічні елементи. У «Лузіадах» значну роль відіграють ритміка та метричні особливості, які створюють мелодійність і велич твору. Перекладач повинен уважно підходити

до передачі цих елементів, зберігаючи при цьому змістовну точність і стилістичну цілісність. Важливо також враховувати історичний контекст та культурні реалії, які є невід'ємною частиною епічного наративу.

Португальська літературна мова XVI століття сформувалася під впливом значних історичних подій, зокрема португальському Ренесансу та колоніальної експансії. Цей період характеризується активним лексичним збагаченням мови через запозичення з латини та грецької мови, що викликало появу нових термінів. Фонетичні та граматичні зміни також відіграли важливу роль у становленні літературної мови. Зокрема процеси дифтонгізації, спрощення префіксів та ліквідації гіатусів стали ключовими для закріплення морфології та синтаксису. Публікація «Граматики португальської мови» Фернана де Олівейри у 1536 році стала важливим кроком до стандартизації мови, що заклала основи для подальшого розвитку літературної португальської мови.

Теоретичні підходи та стратегії, розглянуті у цьому розділі, дозволяють забезпечити адекватність та еквівалентність перекладу, зберігаючи при цьому естетичні та стилістичні особливості оригіналу. Це дозволяє читачам цільової мови насолоджуватися глибиною і красою оригінального твору, що є важливим для збереження культурної спадщини та розвитку теорії і практики перекладу.

РОЗДІЛ 2. ВІДТВОРЕННЯ АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ ЛУЇСА ДЕ КАМОЕНСА В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ «ЛУЗІАД»

Одним із ключових аспектів художнього твору, які повинен враховувати кожен перекладач під час перекладу є авторський стиль. Картина світу, яку автор зображає у своєму творі з допомогою різних граматичних і лексичних засобів, є унікальною, тому вимагає детального аналізу з боку перекладача. Луїс де Камоенс, відомий своїм неповторним ідіостилем, закладає в «Лузіади» особливі лексичні та граматичні елементи, які формують глибокий та багатогранний образний світ епопеї. У цьому розділі буде розглянуто, як ці особливості авторського стилю відтворюються в українському перекладі та як перекладачеві вдається зберігати естетичну цілісність і автентичність оригіналу.

2.1. Особливості ідіостилю Луїса де Камоенса

«Поет, солдат, мореплавець – таким полишила для нас історія образ Луїса де Камоенса. Самотній плавець, що після загибелі корабля з останніх сил добувається в нічній темряві до невідомого берега, непіддатний стихії безстрашник, що, правою рукою розтинаючи хвилі, лівою тримає високо над головою заповітний рукопис свого щойно завершеного твору, — це, за легендою, якраз і був Камоенс. автор грандіозної поеми «Лузіади», яку народ його вважає своєю португальською «Одіссеєю» [2, с. 7]. Таким у передмові до перекладу Михайла Литвиця «Лузіад» змальовує Камоенса Олесь Гончар.

Луїс де Камоенс. видатний португальський поет XVI століття, є однією з ключових фігур європейського Відродження. Його творчість, особливо епічна поема «Лузіади», відіграла значну роль у португальській та світовій літературі. Камоенс народився приблизно в 1524 році і помер у 1580 році. Хоча

багато деталей його життя залишаються невідомими, прийнято вважати, що він походив із Галісії, навчався в університеті Коїмбри, воював як солдат у Марокко, де втратив око, і провів майже сімнадцять років на Сході, мандруючи до Індії, Китаю та Мозамбіку [26, с. 1 – 6].

Поема «Лузіади» є вершиною творчості Камоенса і вважається великим епосом океану. Вона оспівує подорож Васко да Гами до Індії, зображуючи її як подію, що виходить за межі історії і переосмислює хід людських справ у божественному плані. Камоенс вдало поєднує історичні факти з міфологічними елементами, що робить його твір універсальним і актуальним для багатьох поколінь читачів [26, с. 1 – 6].

Ідіостиль Камоенса визначається його здатністю поєднувати різні літературні жанри та стилі. Наприклад, його сонети, написані під впливом Петрарки, відзначаються демократизацією жанру, наближенням мови до живої народної, а також глибокими філософськими роздумами про сенс життя та любов. Крім того, Камоенс вдало використовує ліричні відступи у своїй поемі, критикуючи сучасне португальське суспільство та засуджуючи ганебну поведінку грандів, що грабували країну [22, с. 9 – 21].

Камоенс став відомим завдяки своїй поемі ще за життя, а його поетична велич була визнана багатьма сучасниками та наступниками. Італійський поет Торквато Тассо присвятив йому сонет, іспанський письменник Бальтасар Грасіан захоплено писав про Камоенса, а Еріх Ауербах називав «Лузіади» найкрасивішим епосом Піренейського півострова. Від 1655 року, коли поема з’явилася у перекладі сера Річарда Феншоу, і протягом XVIII століття вона залишалася відомою в англомовному світі переважно завдяки своїй епічній формі [26, с. 1 – 6].

Творчість Камоенса значною мірою вплинула на португальську літературу, закріпивши норми літературної мови і сприяючи формуванню реалістичного напряму в поезії Відродження. Його поема «Лузіади» не лише

оспівує подвиги мореплавців, але й стає національним епосом, що відображає демократичні ідеали. Вона стала енциклопедією найрізноманітніших знань для сучасників Камоенса [2, с. 112].

Тьяго Соуза Ґарсія аналізує структуру «Лузіад» та поділяє її на чотири рівні: поета, подорожі, португальської історії та богів. Кожен рівень має свого оповідача, наратив і мету. Так, наприклад, Камоенс у ролі поета говорить своїм голосом, дотримуючись таким чином класичних правил епічної поезії, коментуючи події та критикуючи сучасне суспільство. Рівень подорожі представлений оповідачем від третьої особи, який супроводжує португальців до Індії. Португальська історія представлена Васко да Гамою, його братом Пауло да Гамою та німфою, яка пророкує майбутнє. Рівень богів включає наратив, де Вакх намагається перешкодити португальцям, а Венера їм допомагає [35. с. 11 – 12].

Таким чином, перекладачі, які працюють із творами Луїса де Камоенса, повинні враховувати його унікальний стиль, поєднання ліричних і епічних елементів, а також глибокий аналіз суспільства та історичних подій. Переклад його творів вимагає не лише лінгвістичної майстерності, але й глибокого розуміння історичного та культурного контексту, щоб передати всі аспекти оригіналу і зберегти його ідіостиль. Тільки тоді спадщина Камоенса зможе продовжувати надихати нові покоління поетів і читачів, зберігаючи свою актуальність і сьогодні.

2.2. Аналіз лексико-граматичних особливостей оригіналу та їх відповідників у перекладі

Лексико-граматичні особливості тексту відіграють значну роль у відображенні його специфіки та забезпечують передачу не лише змісту, але й стилістичної та функціональної специфіки першотвору. У цьому розділі

розглянемо мовні особливості поеми «Лузіади» Луїса де Камоенса та їх переклад, здійснений Михайлом Литвинцем, для аналізу оригінального тексту та рівня перекладу.

Далі у тексті приклади, вилучені методом суцільної вибірки, продемонструють лексико-граматичні трансформації, до яких вдався Михайло Литвинець під час перекладу,

А) Граматичні особливості оригіналу:

*«Como isto disse, o **Padre** poderoso,*	*«Він це сказав, і під кришталльним дахом*
***A cabeça inclinando,** consentiu*	*Погодився із **Марсом** володар,*
*No que disse **Mavorte** valoroso*	***Кивнувши головою,** й дивним пахом*
*E **néctar** sobre todos esparziu.*	*Війнули всім **амброзія й некар**.*
*Pelo **caminho Lácteo** glorioso*	*І кожен із богів **Молочним Шляхом**,*
Logo cada um dos Deuses se partiu,	*Який не меркнучи, зорів між хмар,*
Fazendo seus reais acatamentos,	*Поважно рушив у свою обитель,*
Pera os determinados aposentos»	*Всьому покірний, що велить вершитель»*
[1, с. 81].	[2, с. 30].

У 41 строфі першої пісні дієприкметникова конструкція *«A cabeça inclinando, consentiu»* [1, с. 81] в українському перекладі трансформована у дієприслівниковий зворот *«Кивнувши головою»* [2, с. 30], оскільки перекладач змушений був вдаватися до трансформацій перестановки та доповнення «*й дивним пахом»* [2, с. 30], задля збереження ритміки та римування.

Крім названого у перекладі застосовується прийом додавання. Таким чином лексема «néctar» [1, с. 81] оригіналу перекладено як *«амброзія й нектар»* [2, с. 30]. Застосування такого прийому є частим у ході перекладу художніх творів, однак вимагає обачності з боку перекладача, оскільки може вплинути на тлумачення змісту.

Наступний приклад є не менш цікавим і демонструє декілька трансформацій:

«*Mas já o Príncipe claro o vencimento*	*«Але той принц, якого ми підносим,*
Do padrasto e da inicia mãe levava;	*Вітчима й матір переміг згола;*
Já lhe obedece a terra, num momento,	***І мить земля скоряється погрозам,***
Que primeiro contra ele pelejava*;*	***Встає з ним, хоч проти нього йшла****;*
Porém, ***vencido de ira o entendimento****,*	***Одначе гніву там скорився й розум****, —*
A mãe em ferros ásperos atava*;*	***В кайдани матір закував зо зла****;*
Mas de Deus foi vingada em tempo breve.	*Але за це спаде й покара з неба.*
Tanta veneração aos pais se deve!»	*О, як батьків нам шанувати треба!»*
[1, с. 137].	[2, с. 103].

Словосполучення «*em ferros ásperos atava*» [1, с. 137], що у дослівному перекладі означає «*в кайдани грубі*», замінено дієсловом «*закував*» [2, с. 103.] Крім того, на складнопідрядне речення в українському перекладі «*одначе гніву там скорився й розум*» [2, с. 103] трансформовано дієприкметниковий зворот «*vencido de ira o entendimento*» [1, с. 137]. Це змінює структуру речення, проте зберігає зміст і додає динаміки. Зауважимо також, що в оригіналі текст строфи акцентує увагу на лексемі «*матір*» [2, с. 103], тоді як в перекладі їх змінено на лексеми «*гнів*» і «*розум*» [2, с. 103].

У прикладах речень: «*Já lhe obedece a terra, num momento, Que primeiro contra ele pelejava*» [1, с. 137], «*І мить земля скоряється погрозам, Встає з ним, хоч проти нього йшла*» [2, с. 103] наявна трансформація на синтаксичному рівні Складнопідрядне речення в оригіналі перетворено на складносурядне, що робить український переклад більш чітким та зрозумілим.

«***Quando Mercúrio em sonhos lhe aparece****,*	«***Коли вві сні йому з'явиться Меркурій****:*
*Dizendo: — «****foge, foge****,* ***Lusitano****,*	«***Тікай****,* ***мій лузітанине****, з тенет,*
Da cilada que o Rei malvado tece*,*	***Які лихий король плете в зажурі****,*
Por te trazer ao fim e extremo dano!	*Аби згубить тебе, спинить твій злет!*
Foge, que o vento e o Céu te favorece*;*	***Втікай, поки ще океан без бурі****;*
Sereno o tempo tens e o Oceano*,*	***Тобі сприяє небо й зове вперед,***

E outro Rei mais amigo, noutra parte,	*А той король на тій землі в обійми*
Onde podes seguro agasalhar-te!	*Тебе по-дружньому, як гостя, прийме!*
[1, с. 114].	[2, с. 74].

У наведеному вище прикладі застосовано граматичну трансформація інфінітивної конструкції з дієсловом оригіналу «*trazer*» [1, с. 114] в оригіналі, яке є багатозначним, втім, згідно зі словником, здебільшого має значення «*conduzir ou transportar para cá; dirigir; encaminhar*» [39, 40, 41], тобто «*везти*», «*керувати*», «*спрямовувати*» тощо, в українському перекладі відтворено дієсловами «*згубить*» і «*спинить*» [2, с. 74] у неозначеній формі. Крім того, друге дієслово також є частиною додавання «*спинить твій злет*» [2, с. 74], яке відсутнє в оригіналі, проте є цілком логічним, бо відтворює атмосферу напруги та небезпеки, яка панує у першоджерелі.

Відзначимо також граматичну трансформацію: дієприкметник у оригінальному реченні строфи «*Dizendo: — «foge, foge, Lusitano*» [1, с. 114] опущено у перекладі, зміст цієї частини строфи передано безпосередньо через діалог «*Тікай, мій лузітанине, з тенет*» [2, с. 74]. Аналізуючи зміст усієї строфи розуміємо, що таке рішення було вимушеним для перекладача, оскільки паралельно він вдався до перенесення та додавання задля збереження цілісності не лише форми, а й сюжету.

У реченні «*Sereno o tempo tens e o Oceano*» [1, с. 114], яке є складнопідрядним здійснена синтаксична трансформація. Таким чином у перекладі воно стає просто підрядним і звучить як «*Втікай, поки ще океан без бурі*» [2, с. 74]. Це обумовлено різницею у будові речень української та португальської мов, яку Михайло Литвинець врахував під час перекладу.

Поряд із рештою трансформацій, було також застосовано і перестановку. Наприклад, в оригіналі «*E outro Rei mais amigo, noutra parte, Onde podes seguro agasalhar-te!*» [1, с. 114] фраза «*noutra parte*» [1, с. 114]

стоїть на початку речення, тоді як у перекладі «*А той король на тій землі в обійми Тебе по-дружньому, як гостя, прийме*!» [2, с. 74] вона зміщена в кінець речення для передачі більш природного звучання в українській мові.

Цікавим для розгляду є ще один приклад:

«Deixam dos ***sete Céus*** *o regimento,*	*«Лишили* ***сьоме небо*** *лазурове*
Que do poder mais alto lhe foi dado*,*	***Ті, що одна їх думка в яснині***
Alto poder, que só co pensamento	*Зірок виводить плем'я пурпурове,*
Governa o Céu, a Terra e o Mar irado*.*	***Землею й морем править нарівні****.*
Ali se acharam juntos num momento	*На збір високий сходились богове,*
Os que habitam *o* ***Arcturo congelado***	***Що в Арктиці панують крижаній****,*
E os que o Austro têm e as partes onde	***На півдні, й там, де зводиться Аврора,***
A Aurora nasce e o claro Sol se esconde»	***І там, де сонце спати клонить змора»***
[1, с. 76].	[2, с. 23].

В оригінальному португальському тексті рядок «*Que do poder mais alto lhe foi dado*» [1, с. 76] має дієслівну конструкцію у пасивному стані, що у перекладі звучить як «*Ті, що одна їх думка в яснині*» [2, с. 23]. Таке застосування активного стану замість пасивного дозволило перекладачеві не лише спростити переклад, зробити його чіткішим, а допомогло витримати жорсткий ритм і римування поеми. Заміну словоформи «*sete Céus*» [1, с. 76] на «*сьоме небо*» [2, с. 23] із множини на однину обґрунтовується тією ж причиною.

У наступному прикладі виділяємо перестановку й опущення. «*Governa o Céu, a Terra e o Mar irado*» [1, с. 76] відтворено у перекладі з вимушеними втратами «*Землею й морем править нарівні»* [2, с. 23], які не мали значного впливу на загальний контекст, однак становили труднощі при відтворенні ритму та рими твору.

«Eu só, com meus vassalos e com ***esta***	*«Я із васалами своїми й з* ***нею****, –*
(E dizendo isto *arranca meia* ***espada****),*	*Він з піхов* ***зброю*** *вихопив свою, –*
Defenderei da força dura e infesta	*Цю землю захищу, йдучи землею,*
A terra ***nunca de outrem sojugada****.*	***Що наша зроду****, –* ***це лиш визнаю****;*
Em virtude do Rei, da pátria mesta*,*	***За батьківщину****,* ***що зову своєю****,*
Da lealdade já ***por vós negada****,*	*За честь,* ***що ви зневажили****, – встаю,*
Vencerei não só estes adversários,	*Зумію цих нападників зборoти,*
Mas quantos a ***meu Rei forem contrários****!»*	*І всіх,* ***хто піде королю супроти****»*
[1, с. 169].	[2, с. 148].

У наведеному уривку з твору застосовані граматичні трансформації. Наприклад, у реченні «*Eu só, com meus vassalos e com esta*» [1, с. 169], яке у перекладі звучить так: «*Я із васалами своїми й з нею*» [2, с. 148], словосполучення «*Eu só*» [1, с. 169], що дослідно перекладається як «*я сам*», «*я лише*», в оригіналі вживається для підкреслення, що саме головний герой зможе виконати дію. В українському перекладі «*Я із васалами своїми й з нею*» [2, с. 148] підмет також стоїть на початку речення, зберігаючи акцент, але його окрім цього ще й зроблено на другій частині «*васалами своїми й з нею*» [2, с. 148], що робить відтворення картини цілісним і точним.

У наступному реченні, «*E dizendo isto arranca meia espada*» [1, с. 169] — «*Він з піхов зброю вихопив свою*» [2, с. 148], яке є логічним продовженням попереднього, виявлено граматичну трансформацію. В оригіналі використаний дієприслівниковий зворот «*dizendo*» [1, с. 169], що поєднує дії «*dizer*» [1, с. 169] та «*arrancar espada*» [1, с. 169]. У перекладі застосовно трансформацію вилучення: «*він з піхов зброю вихопив свою*» [2, с. 148], яке дозволило перекладачеві зберегти ритм і розвиток подій. Також у цьому реченні присутня генералізація. Іменник «*espada*» [1, с. 169], який в словнику [38] має значення «*шпага*», «*рапіра*», «*меч*», було перекладена іменником «*зброя*» [2, с. 148]. Такий переклад не є помилковим, однак розмито передає

реалію Португалії й Іберійського регіону, де шпага була тогочасним основним видом озброєння.

Складну трансформацію зафіксовано у наступному прикладі. У рядках «*Defenderei da força dura e infesta A terra nunca de outrem sojugada*» [1, с. 169] виділяємо синтаксичну трансформацію. Складнопідрядне речення, з чітко розділеними підметом і присудком у оригіналі, у перекладі «*Цю землю захищу, йдучи землею, Що наша зроду, – це лиш визнаю*» [2, с. 148] трансформовано в складносурядне речення з додаванням дієприслівникового звороту «*йдучи землею*» [2, с. 148], що підкреслює ідею руху, її активність. Відзначимо також антонімічний переклад і додавання, до якого вдався перекладач Михайло Литвинець з метою збереження емоційності тексту.

У наступному фрагменті виділимо перестановку й опущення. В оригіналі «*Em virtude do Rei, da pátria mesta, Da lealdade já por vós negada*» [1, с. 169] присутня постать короля «*Em virtude do Rei*» [1, с. 169], яку у перекладі опущено, втім компенсовано за рахунок другої частини «*За батьківщину, що зову своєю*» [2, с. 148] та пасивна конструкція «*já por vós negada*» [1, с. 169], що в українському перекладі передана активною: «*що ви зневажили, – встаю*» [2, с. 148]. Такі трансформації дозволили зберегти ритмічність, емоційність авторського опису та зберегли конкретику.

В реченні «*Vencerei não só estes adversários, Mas quantos a meu Rei forem contrários!*» [1, с. 169] — «*Зумію цих нападників збороти, І всіх, хто піде королю супроти*» [2, с. 148] застосовано трансформацію додавання й антонімічний переклад. Так в оригіналі дієслово «*vencerei*» [1, с. 169], дослівно «*переможу*», передано з допомогою двох дієслів «*зумію збороти*» [2, с. 148], а сам фрагмент, який в оригіналі виражений через заперечення «*não*» [1, с. 169]: «*Vencerei não só estes adversários*» [1, с. 169] відтворено ствердженням: «*Зумію цих нападників збороти*» [2, с. 148]. Такі заміни жодним чином не

впливають на семантику змісту, навпаки, за допомогою таких трансформацій перекладач зберіг і форму, і зміст, і емоційну складову першотвору.

Б) Лексичні особливості оригіналу:

Епопея Камоенса багата також і на лексичні особливості, тому розглянемо їх відтворення в українському перекладі Михайла Литвинця.

«As armas, e os Barões assinalados,	*«Героїв я співаю бездоганних,*
Que da occidental praia lusitana,	*Що з узбережжя древніх лузітан*
Por mares nunca de antes navegados,	*Помандрували по морях незнаних,*
*Passaram ainda além da **Taprobana**:*	*Крізь бурі запливли за **Тапробан**;*
*E em perigos e guerras **esforçados**,*	*Одчайних воїв, мужніх, **нездоланних**,*
Mais do que prometia a força humana,	*Що билися, діставши стільки ран,*
Entre gente remota edificaram	*І, труд, здійснивши славний і тривалий,*
Novo reino, que tanto sublimaram»	*Край світу королівство заснували»*
[1, с. 71].	[2, с. 17].

У цій строфі Михайло Литвинець вдається до цілого ряду трансформацій. Розглянемо їх детальніше. «*As armas, e os Barões*» є гендіадисом, тобто мовною фігурою, що виражає певне поняття двома іменниками, один із яких виступає заміною прикметника. [36]. У перекладі ця мовна деталь перекладена єдиним іменником *«Герої»* [2, с. 17], перекладач у цьому випадку вдався до узагальнення з метою збереження ритму та віршованої форми. Також відзначимо в оригіналі синекдоху «*ocidental praia lusitana*» [1, с. 71], якою Камоенс описував усі береги Португалії. У перекладі «*узбережжя давніх лузітан*» [2, с. 17] зробленим Михайлом Литвинцем влучно відтворено цю мовну фігуру та збережено цілісність строфи.

Крім того, у перекладі оригінального рядка «*Passaram ainda além da Taprobana:»* [1, с. 71] назву острова Тапробана, що знаходиться у Індійському океані та відомий нині як Цейлон, перекладач відтворив із опущенням останньої фонеми «*а*»: «*Крізь бурі запливли за Тапробан*» [2, с. 17], тобто

вдався до мовного явища, що є зворотним до епентези, до якої Камоенс вдається час від часу у своєму творі.

Під час перекладу четвертої строфи першої пісні було здійснено низку лексичних трансформацій, які заслуговують детального розгляду:

*«E vós, **Tágides** minhas, pois creado*	*«О **музи Тежу**, від котрих несу*
*Tendes em mi um novo **engenho ardente**;*	*Своє натхнення **щире й полум'яне**,*
*Se sempre em **verso humilde** celebrado*	*Якщо я ваших рік співав красу*
Foi de mi vosso rio alegremente;	***Незграбним** віршем, що бринить і тане,*
Dai-me agora ura som aíto e sublimado,	*Даруйте нині молодую ясну,*
Um estylo grandíloquo e corrente;	*І плавний стиль, і слово незрівнянне,*
Porque de vossas aguas Phebo ordene	*Хай вільно плине розповідь моя,*
Que não tenham inveja ás de Hippocrene»	*Немов живлюща ваша течія»*
[1, с. 72].	[2, с. 18].

Звертаємо увагу на те, як Михайло Литвинець вдався під час перекладу до конкретизації. Якщо для португальського читача «*Tágides*» [1, с. 76] є більш-менш зрозумілим поняття, у зв'язку з розуміння реалії (а в даному випадку нею є річка Тежу), то для українського читача вона навряд чи матиме смислове чи змістове значення. Саме тому відтворення словосполученням «*музи Тежу*» [2, с. 23], що вважаємо слушною заміною.

У 21 строфі першої пісні, яку проілюстрували раніше, прослідковуємо таку низку трансформацій: «*Os que habitam o Arcturo congelado*» [1, с. 76] Михайло Литвинець переклав фразою «*Що в Арктиці панують крижаній*» [2, с. 23], що є помилкою. Аналізуючи зміст строфи, розуміємо, що боги панують аж ні у якій не Арктиці, як зазначено у перекладі, а на небесах. Це є цілком логічним продовженням того опису, який нам надається у першотворі: «*Governa o Céu, a Terra e o Mar irado*» [1, с. 76] та правильно відтворюється у перекладі «*Землею й морем править нарівні»* [2, с. 23]. «*Arcturo congelado*» [1, с. 76] не є ніякою «*крижаною Арктикою*» [2, с. 23]. Мова йде про найбільшу

зірку сузір'я Волопаса Арктур – одне з найяскравіших світил північної півкулі. Прикметник «*congelado*» [1, с. 76] вжито Камоенсом метафорично через колір зорі. Таким чином, португальський поет мав на увазі, що панування богів простягається від небес і аж до землі, від сходу до заходу. Втім, можна зробити висновок. що перекладач у цьому випадку сприйняв образ світила як метафоричний опис півночі, тому й відтворив його у фрагменті саме таким чином.

Відзначимо, проте, що дієслово «*habitam*» [1, с. 71] відтворено саме в тому значенні, яке заклав у нього Камоенс. тому «*панують* [2, с. 23] є вдалим відповідником.

У реченні «*Mas de Deus foi vingada em tempo breve Tanta veneraçãо aos pais se deve!*» [1, с. 137] — «*Але за це спаде й покара з неба О, як батьків нам шанувати треба!»* [2, с. 103] перекладач вдається до контекстуальної заміни. Так лексему « *Deus*» відтворено метафорично: «*покара з неба»* [2, с. 103], що є вимушеним кроком задля вірної передачі змісту. Водночас звернемо увагу на те, як було перекладено другу частину цього речення. Оригінал «*Tanta veneraçãо aos pais se deve!*» [1, с. 137] є епіфонемою, тобто фігурою, «у якій додається пояснення до вищесказаного» [36], яку в перекладі «*О, як батьків нам шанувати треба!»* [2, с. 103] Михайло Литвинець вдало відтворив.

У вже розглянутій вище 41 строфі звернімо увагу на кілька виділених відмінностей між першотвором і перекладом з лексичної точки зору. Лексему *«Mavorte»* [1, с. 81], тобто бога війни, в українському перекладі перекладено антропонімом *«Марс»* [2, с. 30]. В оригіналі Камоенс вдався до згаданої нами вище епентези, тобто «появи додаткового звука в складі слова» [33, с. 78]. Цей художній засіб є одним із яскравих прикладів ідіостилю Камоенса, який задля дотримання форми у власній поемі, часто вдається до видозміни слів.

Водночас не можемо не зауважити, що *«caminho Lácteo»* [1, с. 71], яке згадувалося у цій строфі в українському перекладі було відтворено з

допомогою калькування у формі *«Молочного Шляху»* [2, с. 30]. Вважаємо, що у цьому випадку слід було перекласти цю назву як *«Чумацький Шлях»,* який є не лише повним відповідником португальського найменння нашої галактики, а й відображенням української мовної картини, втім, зважаючи на ті реалії та часовий період, у який було здійснено переклад, цілком розуміємо, чим могло бути обумовлене таке рішення.

«*Entre este Mar e o* ***Tánais*** *vive estranha*	*«Живуть між морем, дивні, й* ***Танаїсом***
Gente, ***Rutenos****,* ***Moscos*** *e* ***Livónios****,*	***Рутенець, московит, лівонець*** *теж,*
Sármatas *outro tempo; e na* ***montanha***	*Сармати родом; за* ***Геркінським лісом***
Hircínia *os* ***Marcomanos*** *são* ***Polônios****.*	*У Польщі маркоманів ти знайдеш;*
Sujeitos ao ***Império de Alemanha***	***Саксонці й чехи*** *йдуть горою й низом*
São Saxones, Boêmios e Panônios	*В* ***імперії Німецькій****, що без меж,*
E outras várias nações, que o ***Reno*** *frio*	*І різний люд на* ***Рейні****, як ми знаєм,*
Lava*, e o* ***Danúbio****,* ***Amásis*** *e* ***Álibis*** *rio»*	***Амізіусі****,* ***Ельбі*** *й за дунаєм»*
[1, с. 131].	[2, с. 96].

У наведеній строфі в оригіналі автор перелічує назви низки народів, «*Gente, Rutenos, Moscos e Livónios*» [1, с. 131] у множині, які в українському перекладі відтворені в однині «*Рутенець, московит, лівонець теж*» [2, с. 96]. Таким чином, переклад було здійснено за допомогою зміни граматичної кількості, а назви народів адаптовано до українських реалій задля збереження етимологічної схожості та культурно-історичного контексту, що дозволяє українському читачеві легко ідентифікувати ці народи.

Калькуванням відтворено назву річки Дон, яка в оригінальному тексті подана топонімом «*Tánais*» [1, с. 131]. Цей переклад вважаємо еквівалентним, оскільки перекладач якнайближче відтворив історико-географічну реалію, закладену в першотворі. За схожим прикладом було перекладено і решту етнонімів і топонімів, однак звернімо увагу на відтворення одного із них. «*Hircínia*» [1, с. 131], яка в перекладі стала «*Геркінський лісом*» [2, с. 96] з

допомогою модуляції, що для читача фактично нічого не каже. Зауважимо, що згідно зі словником грецьких та римських географічних назв: «Герцинський ліс – гірський хребет, який різні автори описували по-різному в різні часи. Герцинський ліс був загальною назвою майже для всіх гір Південної та Центральної Німеччини, тобто від витоків Дунаю до Трансільванії, включаючи Шварцвальд, Оденвальд, Шпессарт, Рен, Тюрінгський ліс. гору Гарц (яка, здається, зберегла сліди стародавньої назви), Рауе Альп, Штайгервальд та Фіхтель, Ерц та Різенгебірге. У більш пізній період, коли гори Німеччини стали краще відомі римлянам, назва Герцинський ліс застосовувалася до більш обмеженого хребта гір, що оточував Богемію і простягався через Моравію до Угорщини» [40]. Таким чином, вважаємо, що відсутність виноски з поясненням реалії є помилкою, оскільки втрачається розуміння частини змісту, що впливає на загальне сприйняття тексту.

*«**Com torva vista** os vê, mas a natura*	*«**Очима гордо** він веде навколо,*
*Ferina e a **ira não lhe compadecem***	*Не похитнувся – **був не страхопуд**,*
Que as costas dê, mas antes na espessura	*І заричав, аж в душах похололо,*
*Das lanças **se arremessa**, que recrescem.*	***Рвонувшись** на списи отих приблуд.*
*Tal está o **cavaleiro**, que a **verdura***	*Такий цей **лицар**, що **зелене поле***
***Tinge** com sangue **alheio**; ali perecem*	***Багрить** чужою кров'ю; гинуть тут*
***Alguns dos seus**, que o ânimo valente*	***Оті його бійц**і, яких зломила*
*Perde a virtude contra **tanta gente**»*	*Своєю кількістю **ворожа сила**»*
[1, с. 173].	[2, с. 153].

При перекладі метонімії у цьому реченні «*Que a verdura Tinge com sangue alheio*» [1, с. 173], «*a verdura*» [1, с. 173] (що українською дослівно перекладається іменником «зелень») перекладач удався до трансформації конкретизації: «*зелене поле*» [2, с. 153], оскільки такий опис. окрім збереження стилю і змісту, є більш конкретним і робить текст доступнішим для читача, що зменшує ймовірність хибного тлумачення тексту.

Рядок «*Ferina e a ira não lhe compadecem*» [1, с. 173] — «*Не похитнувся – був не страхопуд*» [2, с. 153] перекладено з допомогою емфатизації. Це передає суть оригіналу, робить текст не лише зрозумілішим, а й більш емоційним. Крім того, лексема «*страхопуд*» [2, с. 153] цілком відтворює ідіостиль Камоенса, який у своїй епопеї застосовує незвичні відповідники до слів.

*«**Tirar Inês ao mundo determina**,*	*«**Звелів Інесу привести великий**,*
Por lhe tirar o filho que tem preso,	*Щоб сина вивільнить із пут свого,*
Crendo com sangue só da morte indiana	*Гадаючи, що кров'ю лиш навіки*
Matar do firme amor o fogo aceso.	*Згасити можна цей палкий вогонь.*
Que furor consentiu que a espada fina	***Який-то гнів його примусив дикий,***
Que pôde sustentar o grande peso	*Аж меч, що маврам блискав удогонь,*
Do furor Mauro, fosse levantada	*Здійняв король, жахаючися двору,*
*Contra uma **fraca dama delicad**a?»*	*На **безборонну й лагідну сеньйору**?»*
[1, с. 159].	[2, с. 133].

У прикладі «*Tirar Inês ao mundo determina, Por lhe tirar o filho que tem preso*» [1, с. 159] — «*Звелів Інесу привести великий, Щоб сина вивільнить із пут свого*» [2, с. 133], перекладач вдався не лише до перестановки, а й до описового перекладу. Такі зміни у перекладі обумовлені передусім потребою збереження рими та ритміки твору, яка є доволі суворою. Окремо відзначимо відтворення у перекладі евфемізму «*Tirar Inês ao mundo determina*» [1, с. 159], який бачимо у цьому ж реченні. Як відомо, евфемізм – «фігура стилю, яка приховує неприємні ідеї за допомогою м'якших виразів» [37]. У дослідному перекладу ця фраза звучатиме так: «*наказав стратити Інесу*». Таким чином, бачимо, що евфемізм відтворений, однак для цього перекладачеві довелося вдатися до трансформацій додавання та перефразування: «*Звелів Інесу привести великий*» [2, с. 133].

У наступному фрагменті оригіналу: «*Que furor consentiu que a espada fina*» [1, с. 159] — «*Який-то гнів його примусив дикий*» [2, с. 133] лексема «*furor*» [1, с. 159] «*гнів*» відтворена у перекладі дослівно, що є не зовсім вірним. Дійсно, іменник «*furor*» [1, с. 159] із португальської на українську перекладається як «*злість*», «*лють*», «*роздратування*» [38, 42]. Втім, у цьому уривку його вжито у значенні «*безум*», «*божевілля*», що б краще відтворило не лише емоційність сцени й логічний зв'язок тексту.

Ще кілька цікавих прикладів можна побачити у наступній строфі, що описує битву при Алжубаротті, від результатів якої залежала португальська незалежність.

*«A muitos mandam ver o **Estígio lago**,*	*«Відходять на **похмурі береги***
Em cujo corpo a morte e o ferro entrava.	*Усі, кого підтяв удар кривавий.*
O Mestre morre ali de Santiago,	*І ті, кому Сантьяго дорогий,*
Que fortìssimamente pelejava;	***Б'ючись відважно**, падають на трави;*
*Morre também, **fazendo grande estrago**,*	*Вмирає, **зло вчинивши навкруги***
Outro Mestre cruel de Calatrava.	*Жорстокий володар із Калатрави;*
*Os Pereiras também, **arrenegados**,*	*І зрадники Перейри **на мечі***
*Morrem, **arrenegando** o Céu e os Fados»*	*Конають, небо й долю **кленучи**»*
[1, с. 175].	[2, с. 155].

Наприклад у реченні «*A muitos mandam ver o Estígio lago*» [1, с. 175] виділяємо одразу евфемізм і перифраз. Фразу «*Estígio lago*» [1, с. 175], яку у перекладі відтворено за допомогою трансформації опущення «*похмурі береги*» [2, с. 155] насправді є не берегом якоїсь звичайної річки, а Стіксу – ріки смерті у грецькій міфології. Тому, в рядку, де Камоенс написав «*A muitos mandam ver o Estígio lago*» [1, с. 175], він мав на увазі, що всі ці люди загинули у бою. Тому переклад Михайла Литвинця «*Відходять на похмурі береги*» [2, с. 155] в даному випадку вважаємо не дуже вдалим, оскільки він розмито передає символи, закладені у цій строфі, що спотворює оригінальний зміст.

Крім того, варто також відзначити, що річка мертвих Стікс у цьому рядку постає перед читачем не лише у значенні річки, а й богині. Камоенс у «Лузіадах» полюбляє вживати імена богів у різних формах, таким чином надаючи їм додаткових значень і змістів, що робить текст складнішим, але лексично багатшим.

Втім у цій строфі помилився не тільки перекладач. Звернемо увагу на фрагмент: «*O Mestre morre ali de Santiago Que fortìssimamente pelejava; Morre também, fazendo grande estrago, Outro Mestre cruel de Calatrava*» [1, с. 175] — «*І ті, кому Сантьяго дорогий, Б'ючись відважно, падають на трави; Вмирає, зло вчинивши навкруги Жорстокий володар із Калатрави*» [2, с. 155]. Прикметним тут є те, що Камоенс у своїй епопеї, описуючи битву при Алжубаротті, зазначає, що «*O Mestre morre ali de Santiago*» [1, с. 175], що не відповідає дійсності. У хроніках Дона Педру I, Дона Фернанду та Дона Жуао I авторства Фернао Лопеша ім’я володаря із Сантьяго серед загиблих у битві не фігурує [26]. Сказати напевно, чому Камоенс зазначив зворотне, на жаль, не можемо, хоча і є кілька припущень.

Висновки до другого розділу

Луїс де Камоенс вирізняється унікальним авторським стилем, який поєднує риси ренесансної поезії та класичної літератури. Його твори характеризуються складними синтаксичними структурами, широким використанням метафор та алегорій. Ідіостиль Камоенса визначається його здатністю поєднувати різні літературні жанри та стилі.

Аналіз перекладу поеми «Лузіади» Михайлом Литвинцем показує, що перекладач вдало відтворив стилістичні особливості оригіналу. Було застосовано різні трансформації, серед яких: граматичні (перестановки, додавання, опущення) та лексичні (конкретизація, генералізація), що дозволило зберегти ритміку, римування та загальний зміст оригіналу.

Наприклад, у перекладі застосовуються дієприкметникові звороти, дієслівні конструкції та синтаксичні трансформації, що додають динаміки тексту та зберігають його цілісність і мелодійність. Перекладач також використовує синонімічні заміни та антонімічний переклад для відтворення емоційної насиченості оригіналу, що дозволяє українському читачеві відчути атмосферу твору.

Варто відзначити, що перекладач також зіткнувся з численними викликами під час перекладу. Серед них виділимо архаїчну лексику та складні синтаксичні структури твору Камоенса, які вимагали від перекладача детального аналізу та обережного підходу. Під час аналізу перекладу виділено низку граматичних трансформацій, таких як перестановка слів у реченні, додавання або опущення слів.

Окрім того, перекладач застосовував лексичні трансформації, такі як конкретизація та генералізація. У випадках, де оригінальний текст використовує метафоричні або алегоричні образи, перекладач підбирав найбільш відповідні українські еквіваленти, зберігаючи при цьому емоційне забарвлення оригіналу. Важливо також відзначити використання Михайлом Литвинцем синтаксичних трансформацій, зокрема розділення складнопідрядних речень на кілька простих або заміну пасивних конструкцій на активні.

Хоча переклад Михайлом Литвинцем поеми «Лузіади» здебільшого є вдалим і зберігає багато стилістичних та семантичних особливостей оригіналу, траплялися випадки, де переклад можна вважати менш успішним. Наприклад, деякі культурні та історичні реалії, специфічні для португальського контексту, не завжди знаходять адекватний відповідник у перекладі, що може зумовлювати втрату частини оригінального колориту та значень. Це стосується також архаїчної лексики та діалектизмів, які складно передати українською мовою з тією ж емоційною та історичною насиченістю. Крім того,

деякі метафоричні та алегоричні образи, властиві Камоенсу, у перекладі можуть втрачати свою глибину через різницю в культурних асоціаціях між португальським та українським читачами. Така невідповідність зумовлена об'єктивними труднощами, пов'язаними з відмінностями між мовами та культурами, а також необхідністю компромісу між збереженням форми та змісту.

Таким чином, аналіз лексико-граматичних особливостей поеми «Лузіади» та їхнього відтворення в українському перекладі Михайлом Литвинцем демонструє високу якість перекладацької роботи. Використання різних трансформацій дозволило перекладачеві зберегти основні стилістичні та семантичні компоненти оригіналу, водночас адаптувавши текст до реалій української мови, що дозволяє українському читачеві глибше зануритися у світ Камоенса та насолоджуватися його поетичним генієм.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У ході дослідження було виявлено важливість перекладу художніх текстів, особливо таких значущих творів, як епопея Луїса де Камоенса «Лузіади». Авторський стиль, багатий на унікальні лексико-граматичні особливості, відображає не тільки особистість автора, але й епоху, в якій він творив. Тому важливо зберегти ці елементи під час перекладу, щоб передати читачеві не лише зміст твору, а й його образність.

Було визначено, що художній переклад є складним процесом, який вимагає глибокого розуміння багатьох аспектів: авторського стилю, епохи, жанру, мови та культури оригіналу. Перекладач з особливою увагою має ставитись не тільки до змісту, але й стилістичних характеристик оригіналу, конотативного навантаження окремих його елементів, авторського задуму тощо. Це завдання стає ще більш актуальним, коли йдеться про переклад епопей та інших ліро-епічних творів, які мають набір специфічних рис і потребують ретельного доперекладацького аналізу.

У роботі було розглянуто важливість досягнення еквівалентності в перекладі художніх творів, зокрема епічного жанру, зберігаючи при цьому естетичні та стилістичні особливості оригіналу. Перекладач повинен застосовувати різні трансформації, серед яких граматичні (в аналізованому тексті – перестановки, додавання, опущення) та лексичні (конкретизація, генералізація тощо), щоб зберегти ритміку, римування та загальний зміст оригіналу. Використання таких методів сприяє збереженню еквівалентності під час перекладу художнього твору.

«Лузіади» є видатним прикладом епопеї, яка поєднує історичні факти з міфологічними елементами, створюючи універсальний і актуальний для багатьох поколінь читачів твір. Структура епопеї включає масштабні описи, численних персонажів та події, історичні та міфологічні елементи. Ритміка та

метричні особливості твору створюють мелодійність і велич, що є невід'ємною частиною його стилю.

Португальська літературна мова XVI століття сформувалася під впливом значних історичних подій, зокрема португальського Ренесансу та колоніальної експансії. Цей період характеризується активним лексичним збагаченням мови через запозичення з латини та грецької мови. Фонетичні та граматичні зміни також відіграли важливу роль у становленні літературної мови. Творчість Луїса де Камоенса, зокрема його епопея «Лузіади», мала значний вплив на тогочасну мову та літературу.

Виявлено, що переклад «Лузіад» Михайла Литвинця є адекватним у відтворенні стилістичних особливостей оригіналу. Перекладач вдався до різних трансформацій, що вплинули на стилістичну та семантичну складові тексту, однак зберегли загальну динаміку та мелодійність твору. Аналіз лексико-граматичних особливостей оригіналу та перекладу показав, що перекладач застосував різні трансформації та методи під час перекладу епопеї Луїса де Камоенса.

Граматичні особливості оригіналу, такі як дієприкметникові звороти, дієслівні конструкції, певний порядок слів, були успішно відтворені у перекладі. Це дозволило зберегти ритміку та римування оригіналу, додавши динаміки тексту та зберігши його цілісність. Лексичні особливості, серед яких виділимо архаїзми, історизми та художні засоби, були збережені у перекладі, що додало тексту глибокої образності та багатошаровості. Перекладач також використав синонімічні заміни та антонімічний переклад для відтворення емоційної насиченості оригіналу.

Перекладач вдався до використання різних перекладацьких методів та трансформацій, зокрема прагматичної адаптації, вилучення, конкретизації, декомпресії та компенсації. Це дозволило зберегти загальне стилістичне

наповнення тексту і передати його комунікативну мету, експресивну функцію та авторський задум.

У ході дослідження було визначено, що перекладач стикався з численними викликами під час роботи над перекладом «Лузіад». Це включало збереження ритміки та римування, передачу емоційної насиченості та атмосферу оригіналу, а також врахування культурного та історичного контексту. Михайло Литвинець успішно впорався з цими завданнями, забезпечивши високу якість перекладу та збереження унікального ідіостилю Луїса де Камоенса.

Аналіз перекладу поеми «Лузіади» показав, що переклад Михайла Литвинця є високоякісним і адекватним, зберігає основні лексико-граматичні та стилістичні особливості оригіналу. Такий високий рівень еквівалентності перекладу дозволяє українському читачеві відчути атмосферу твору та зрозуміти його зміст, при цьому насолоджуючись естетичною цілісністю та автентичним ідіостилем автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вронська, О. (1998). Про деякі лексико-граматичні та стилістичні особливості давньопортугальської поезії. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія*. Вип. 27. 1998. С. 34 – 35.
2. Жердинівська, М. (1977). Луїс ді Камоенс. Всесвіт, № 9, С. 112,
3. Карабан, В. (2004). Переклад англійської наукової і технічної літератури: Учбовий посібник. Вінниця: Видавництво «Нова Книга». 577 с.
4. Кияк, Т., Науменко, А. М., & Огуй, О. Д. (2008). Перекладознавство (німецько-український напрям): підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". 543 с.
5. Коптілов, В. (1972) Першотвір і переклад. Київ: Дніпро. с. 216
6. Коптілов, В. (2003). Теорія і практика перекладу. Київ: Юніверс.
7. Коптілов, В. (1982). Теорія і практика перекладу: навч. посібник. Київ: Вища шк. 87 с.
8. Корунець, І. В. (2004). Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages: Порівняльна типологія англійської та української мов. Вінниця: Нова книга. 460 с.
9. Ктитарова, Н., & Воронова, З. (2013). Вступ до перекладознавства. Загальна теорія перекладу. Лексико-граматичні проблеми перекладу. Навчальний посібник для спеціальності «Переклад». Дніпродзержинськ. 323 с.
10. Лісовська, А. (2020). Проблематика визначення поняття «текст» в наукових дослідженнях. Challenges of philological sciences, intercultural communication and translation studies in Ukraine and EU countries. URL:

https://doi.org/10.30525/978-9934-588-90-7-41 (дата звернення: 24.06.2024).

11. Литвин, І. (2013). Перекладознавство. Науковий посібник. Черкаси: Видавництво Ю. А. Чабаненко. 288 с.
12. Орличенко, О. (1992). Лінгвістичні проблеми Нової Романії. Збірка наукових праць. Київ: КДПІІМ. 96-101 с.
13. Рязанцева, Д., Наливайко, Т, Денисова, О., & Дубініна, О. (2009). Національні варіанти літературної компаративістики. Київ: Видавничий дім «Стилос». 750 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nalyvaiko_Dmytro_Serhiiovych/Natsionalni_varianty_literaturnoi_komparatyvistyky.pdf
14. Трищенко, І. (2003). Про роль стилістичного аналізу в інтерпретації поетичних творів. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Вип. 34-36. С. 20–23.
15. Чередниченко, О., & Коваль, Я. Г. (1995). Теорія і практика перекладу. Французька мова: Підручник. Київ: Либідь. 320 с.
16. Чередниченко, О. (2017). Переклад. Культура. Ідентичність. Київ: Заславський О.Ю. 224 с.
17. Чередниченко, О. (2007). Про мову і переклад. Київ: Либідь. 248 с.
18. Чорна Н., Вронська О. Estrategias comunicativas. El texto literario
19. Bechara, E. (2022). Análise e história da língua portuguesa. 2,ed. Rio de Janeiro: Nova Fronteira. 272 p.
20. Bell, R. T., & Candlin, C. (1995). Translation and translating: theory and practice. Applied linguistics and language study. Translating and interpreting. URL: https://archive.org/details/translation-and-translating-theory-and-practice-applied-linguistics-and-language/page/n1/mode/2up
21. Castro, I. (1991). Curso de História da Língua Portuguesa. Lisboa. 275 p.

22. Camões, L. de. (1997). The Lusiads. Translated with an introduction by Landeg White. Oxford: Oxford University Press
23. Garcia, T. S. (n.d.). Ph.D. dissertation. Englishing The Lusiad. Richard Fanshawe's translation of Os Lusíadas and its relation with the contemporary English political context. URL: https://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/108569/2/227801.pdf
24. Lambert, J. (n.d.). Literatura & tradução: textos selecionados. Rio de Janeiro: 7Letras. URL: https://ppgpoet.ufc.br/wp-content/uploads/2017/05/jose-lambert-literatura-e-traducao-2011.pdf
25. Lima, L. C. de. (1736). Orthographia da Lingua Portugueza. Lisboa Occidental: na Officina de Antonio Isidoro da Fonseca. URL: https://purl.pt/8/4/l-658-p_PDF/l-658-p_PDF_24-C-R0150/l-658-p_0000_1-250_t24-C-R0150.pdf (дата звернення: 24.06.2024)..
26. Lopes, F. (1525-1575). Crónicas de D. Pedro I, D. Fernando e D. João I. URL: https://permalinkbnd.bnportugal.gov.pt/idurl/1/13977 (дата звернення: 24.06.2024).
27. Monteiro, G. (n.d.). The Presence of Camoes: influences on the literature of England, America, and Southern Africa. Studies in Romance languages: p.
28. Saraiva, A. J. (n.d.). Estudos Sobre A Arte D'os Lusiadas. Lisboa: Gradiva Rua Almeida E Sousa 21, R/c. Esq. URL: https://archive.org/details/dli.ernet.485015/page/n51/mode/2up
29. Snell-Hornby, M. (2010). The turns of Translation Studies. Handbook of Translation Studies. Amsterdam. P. 366–370. URL: https://doi.org/10.1075/hts.1.tur1
30. Sousa, T. G. (n.d.). Englishing The Lusiad. Richard Fanshawe's translation of Os Lusíadas and its relation with the contemporary English political context. URL: https://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/108569/2/227801.pdf

31. Teyssier, P. (n.d.). HISTÓRIA DA LÍNGUA PORTUGUESA. Tradução de Celso Cunha. URL: https://edisciplinas.usp.br/pluginfile.php/158086/mod_resource/content/1/TEYSSIER_%20HistoriaDaLinguaPortuguesa.pdf
32. Toury, G. (1995). Descriptive translation studies and beyond. Amsterdam: J. Benjamins Pub. 311 c.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ:

33. Академічний тлумачний словник української мови. Url: http://sum.in.ua/
34. Ганич Д. І., Олійник І. С. (1985). Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа. 360 с.
35. Голянич, М. І., Стефурак, Р. І., & Бабій, І. О. (2011). Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія. Івано-Франківськ: Сімик. Енциклопедія сучасної мови. URL: https://esu.com.ua/article-17946
36. Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П., & Тодор, О. Г. (2001). Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. За ред. С. Я. Єрмоленко. Київ: Либідь.
37. Словник ЮА: портал української мови та культури. https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B5%D0%BF%D1%96%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0
38. Texto Editora, LDA. (2003). Dicionário de Língua Portuguesa (8.ª ed., 3.ª tiragem). Lisboa: Texto Editora.
39. Dicionários de língua portuguesa. URL: https://www.infopedia.pt/dicionarios/lingua-portuguesa/trespasse
40. Dicionários de língua portuguesa. URL: https://dicionario.priberam.org/vencido

41. Dicionários de língua portuguesa. URL: https://www.dict.com/%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1
42. Smith, W. (Ed.). (1854). Dictionary of Greek and Roman Geography. Perseus Digital Library. URL: https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=hercynia-silva-geo (дата звернення: 24.06.2024).

ДЖЕРЕЛА ЕМПІРИЧНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Camões L. Os Lusíadas 2th ed. Porto : Porto Editora, 1997. 621 p.
2. Камоенс Л. Київ : Дніпро, 1987. 447 с.

RESUMO

A tese analisa as características lexicais e gramaticais das obras de Luís de Camões, com foco especial na epopeia «Os Lusíadas», e a maneira como essas características são reproduzidas na tradução ucraniana de Mykhailo Lytvynets. Este estudo sublinha a complexidade da tradução de textos literários do português para o ucraniano, destacando os desafios e estratégias envolvidos na preservação do estilo único do autor.

A relevância deste estudo deve-se à necessidade de investigar os meios para alcançar a adequação e a equivalência em traduções literárias, assegurando a preservação das nuances estilísticas do autor. A novidade do trabalho reside na identificação e explicação de itens lexicais e gramaticais específicos, bem como na análise das transformações aplicadas pelo tradutor para manter a integridade estilística do texto original.

O objetivo do estudo é avaliar a eficácia dos métodos, estratégias e transformações de tradução utilizados para reproduzir características lexicais e estilísticas na tradução da epopeia «Os Lusíadas», tendo em conta a preservação do estilo do autor e o valor artístico do texto original. Para alcançar este objetivo, foram definidas as seguintes tarefas:

- Delinear a especificidade da tradução de obras de estilo literário.
- Determinar o contexto histórico-literário da língua literária portuguesa do século XVI.
- Estudar o conceito de epopeia e a especificidade de sua reprodução na tradução.
- Realizar uma análise linguística do original de «Os Lusíadas» com o objetivo de identificar as características léxico-gramaticais.
- Avaliar as estratégias de tradução das características léxico-gramaticais do original.

- Comparar as características léxico-gramaticais do original da epopeia e sua tradução ucraniana.

Durante a pesquisa, foram utilizados diversos métodos científicos. Entre eles, destaca-se o método de análise e sistematização de dados teóricos relacionados ao tema estudado, que permitiu uma compreensão abrangente dos fundamentos teóricos. O método de análise contextual foi empregado para entender o significado dos termos dentro de seus contextos específicos. Além disso, o método de análise comparativa de textos foi essencial na comparação entre a tradução e o texto original, permitindo identificar semelhanças e diferenças. Por fim, o método de análise estrutural-semântica foi utilizado para determinar as características da tradução de unidades léxicas e gramaticais. Esses métodos, em conjunto, proporcionaram uma abordagem abrangente e detalhada do objeto de estudo.

A base teórico-metodológica do estudo consistiu nos trabalhos de renomados estudiosos nacionais: O.V.Denysova, O.V.Dubinina, M.I.Zherdynivska, T.R.Kiyak, V.V.Koptilov, I.V.Korunets, N.K.Ktytarova, I.M.Lytvyn, A.O.Lisovska, A.M.Naumenko, T.N.Nalyvaiko, O.D.Oguj, D.S.Ryazantseva, I.V.Tereshchenko, O.I.Cherednychenko; e internacionais: E.Bechara, R.T.Bell, K.Candlin, I.Castro, T.S.Garcia, J.Lambert, L.S. de Lima, F.Lopes, G.Monteiro, A.J.Saraiva, M.Snell-Hornby, T.J.Souza, P.Teisseire, G.Toury, nos campos da tradução, história, filosofia, e cultural studies, que contêm análise e relação entre língua e cultura.

A tese está estruturada em uma introdução, dois capítulos principais (um teórico e outro prático), conclusões para cada capítulo, conclusões gerais, uma lista de referências e um resumo em português.

O primeiro capítulo do estudo é dedicado à análise da especificidade do texto literário e das características linguísticas da língua portuguesa do século XVI. Foi realizada uma investigação detalhada sobre os princípios e problemas da tradução literária, com especial atenção aos conceitos de equivalência e adequação. Foi enfatizada a necessidade de preservar a estética e a carga emocional do texto

original, o que implica uma abordagem cuidadosa às transformações lexicais e gramaticais necessárias para a tradução.

Neste capítulo, também foram discutidas as particularidades da epopeia como um gênero literário, caracterizado pela sua estrutura complexa e rica em elementos simbólicos e imagéticos. As epopeias não apenas narram eventos históricos de grande importância, mas também incorporam elementos mitológicos que reforçam seu valor universal. A epopeia «Os Lusíadas» de Camões é um exemplo emblemático, pois celebra a viagem de Vasco da Gama à Índia, combinando fatos históricos com uma narrativa mitológica que exalta os feitos dos portugueses.

O segundo capítulo foca-se na análise do idiolecto de Luís de Camões e nas peculiaridades da sua linguagem poética. Foi realizado um exame minucioso das características lexicais e gramaticais do texto original e dos métodos utilizados por Mykhailo Lytvynets para a sua reprodução na tradução ucraniana. A análise mostra que o tradutor conseguiu, em grande parte, preservar as particularidades estilísticas do original, utilizando várias transformações, como a adição, omissão e modificação de estruturas gramaticais e léxicas.

Durante a tradução, Mykhailo Lytvynets enfrentou vários desafios, especialmente na transferência de construções verbais e adjetivais complexas, frequentes na obra de Camões. Por exemplo, a transformação de construções de particípio presente em orações subordinadas, e a adaptação de arcaísmos e expressões idiomáticas portuguesas para um contexto compreensível para o público ucraniano. Além disso, foram utilizados métodos como a concretização, a generalização e a compensação para manter o ritmo, a rima e a estrutura métrica do original.

A parte prática da tese consistiu numa análise comparativa entre o texto original e a tradução ucraniana. Usando o método de amostragem contínua, foram recolhidos exemplos que ilustram as transformações lexicais e gramaticais aplicadas. A tradução de Mykhailo Lytvynets é avaliada como adequada e eficaz,

apesar de algumas transformações terem alterado componentes semânticos e estilísticos do texto original. A investigação mostra que a tradução literária exige não apenas um profundo conhecimento linguístico, mas também uma sensibilidade cultural e estética para preservar a integridade do original.

A principal contribuição deste trabalho é fornecer uma compreensão detalhada das estratégias de tradução e das transformações necessárias para a preservação do estilo autoral em traduções literárias. Este estudo não apenas confirma a complexidade da tradução de obras de ficção, mas também propõe estratégias práticas para os tradutores enfrentarem esses desafios. Além disso, a pesquisa destaca a importância de um entendimento intercultural profundo para garantir que a tradução seja não só linguística, mas também culturalmente adequada.

Palavras-chave: tradução literária, equivalência, transformações lexicais e gramaticais, epopeia, estilo autoral, literatura portuguesa do século XVI.